

ТВОРЧА СПАДЩИНА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ВИДАВНИЧИХ ПРОГРАМАХ ІВАНА ФРАНКА

Богдан ЯКИМОВИЧ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історичного краєзнавства

У статті проаналізовано видавничі засади і практичну діяльність І. Франка у контексті видання творчої спадщини Т. Шевченка. Особливу увагу звернено на пропаганду вершинних творів Т. Шевченка, видання низки творів класика у “Літературно-науковій бібліотеці” (1889–1897) та інших видавничих серіях.

Ключові слова: Іван Франко, Тарас Шевченко, Україна, книгознавство, книгодрукування.

Іван Франко належить до діячів, чиї інтереси торкалися практично усіх проблем гуманітарного розвитку українського народу. Володіючи могутнім талантом, блискучою освітою, він став одним з найкращих письменників свого часу. Велике значення у житті І. Франка відіграла його видавнича діяльність, на книгознавчі і джерелознавчі аспекти якої, на превеликий жаль, не звертали уваги дослідники його творчості – літературознавці та історики. Між тим, упродовж усього свого життя, починаючи з участі в редакційному комітеті журналу “Друг” (1876), І. Франко провадив активну видавничу діяльність. І. Франко був теоретиком видавничої справи, а його видавничі засади стали основою для пізніших українських видавців.

У цій студії ставимо собі за мету дослідити видання І. Франком низки творів Тараса Шевченка.

Упродовж свого життя І. Франко здійснив видання низки головних творів Т. Шевченка. Зацікавлення творами Кобзаря І. Франко демонстрував ще від початку 1880-х рр. Так, наприклад, у 1882 р., перебуваючи в Нагуєвичах, І. Франко керував у Дрогобичі гуртком, що ставив собі за мету пропаганду серед робітників нафтового басейну популярних на той час в молодіжному середовищі соціалістичних ідей. В цей час члени гуртка, поряд з поширенням літератури соціалістичного змісту, з рук в руки передавали видану 1882 р. Михайлом Драгомановим у Женеві поему Т. Шевченка “Марія”¹. Спеціально для Галичини М. Драгоманов надрукував цей твір латинським шрифтом у польській транскрипції. Це було зроблено для того, щоб поему могли вільно читати поляки і євреї, які розуміли українську мову, але не знали кириличної абетки, а також частина українців, особливо міських, котрі закінчували польські початкові школи і були призвичаєні до польського письма.

¹ Marija, maty Isusowa. Wirszy Tarasa Szewczenka z uwahamy M. Drahomanova. Żenewa, 1882.

Ознайомлення чужинців з шедевром української літератури мало на меті її популяризацію. У листі до М. Драгоманова від 4 грудня 1883 р. І. Франко називав поему “Марія” – “найгеніальнішим з усього, що написав Тарас”². Поширення Шевченкової “Марії” стало одним із проявів діяльності І. Франка як активного пропагандиста українського друкованого слова.

Упродовж свого життя І. Франко як видавець створив 7 видавничих серій: “Дрібна бібліотека”, “Наукова бібліотека”, “Літературно-наукова бібліотека”, “Хлопська бібліотека”, “Універсальна бібліотека”, “Міжнародна бібліотека”, “Всесвітня бібліотека”. Причому тільки у двох з них – “Науковій бібліотеці” та “Літературно-науковій бібліотеці” – він був по суті одноосібним редактором і видавцем.

“Літературно-наукова бібліотека”, третя з черги видавничих серій І. Франка-видавця, посідає особливе місце в його біографії. До того, поряд з окремими виданнями для української суспільності, якими заявив про себе І. Франко, побачили світ вже дві його видавничі серії – “Дрібна бібліотека” та “Наукова бібліотека”. Перша книжка “Літературно-наукової бібліотеки” з’явилася в 1889 р. Усього в “Літературно-науковій бібліотеці” вийшло: “Мала серія” – 34 випуски, “Нова серія” – 11 випусків. Започаткувавши видавничу серію, І. Франко вже був неформальним лідером усієї галицької молоді.

Першою книжкою, що її надрукував І. Франко в започаткованій ним видавничій серії “Літературно-наукова бібліотека”, було видання поезії Т. Шевченка “Перебендя”. І. Франко написав “Переднє слово” до Шевченкового твору. Ця праця є самостійною літературознавчою студією, яка трактує твір у порівняльному плані. На особливу увагу заслуговує гранично точна оцінка значення цього твору: “Мені здається, що невеличку, але прекрасну поему Шевченка “Перебендя” можна вважати типовим прикладом того, як в першій добі поетичної діяльності Шевченка перехрещувались і зливались найрізноманітніші впливи і як геніяльна натура нашого поета уміла вилити ті щасливо перетопити в одну органічну і глобальну поетичну цілість”³. На прикладі Шевченкового твору І. Франко розглянув погляди на місце поета в суспільстві, трактування поетичної творчості устами А. Міцкевича і О. Пушкіна. Як справедливо відзначає відомий літературознавець М. Ласло-Куцюк, у цих творах відсутня деталь божевілля, і вона безпосередньо походить від концепції німецьких філософів доби романтизму і від Гофмана⁴.

Книжка побачила світ у лютому 1889 р. На це вказує лист І. Франка до І. Колесси, написаний 24 лютого того року⁵.

Дослідження “Шевченкові ідеали і українська дійсність” П. Тучапського, активного діяча громадівського руху та популяризатора ідей М. Драгоманова,

² Франко І. Збір. творів: У 50 т. Т. 48. Київ, 1986. С. 387.

³ Франко І. Збір. творів: У 50 т. Т. 27. Київ, 1980. С. 287–288.

⁴ Ласло-Куцюк М. Творчість Шевченка на тлі його доби. Бухарест, 2002. С. 144.

⁵ Франко І. Збір. творів: У 50 т. Т. 49. Київ, 1986. С. 197.

побачило світ в 1892 р. як 18-та книжка згаданої серії⁶. Цей реферат був виголошений на таємному засіданні нелегального гуртка української молоді в Києві під час Шевченківських свят 1891 р. Автор боронив ідеали Кобзаря від зазіхань політичних діячів, які, прикриваючись його іменем, пробували нав'язати суспільству власні думки.

Величезне значення для популяризації творчості Шевченка мали Франкові переклади поезій Кобзаря німецькою мовою. До перекладів творчої спадщини Т. Шевченка І. Франко заохочував багатьох учених та письменників України, а також чужинців, які знали українську мову⁷.

У 1903 р. у Львові накладом Українсько-руської видавничої спілки побачила світ книжка, якій судилось стати шедевром українського книговидання ХХ ст. Це “Акорди” – антологія української лірики періоду після 1861 р. Антологію уклав І. Франко, а проілюстрував Юліян Панькевич за участю Івана Труша. Всього у книзі опубліковано твори 88 поетів⁸ пошевенківської доби. Оригінальне оформлення книжки, якісна добірка творів окремих авторів, чіткий друк зробили “Акорди” непересічним явищем української культури. Власне працюючи над цим українським виданням І. Франко ніби підходив до наступної, знакової у своїй діяльності праці – видання поетичної спадщини Т. Шевченка у двох томах.

Етапною подією в літературному житті України була поява двох видань творів Т. Шевченка, що готувалися паралельно – під редакцією В. Доманицького у Петербурзі та І. Франка – у Львові. Франкові ідеї про періодизацію творчості Т. Шевченка, текстологічні засади і принципи були реалізовані саме у двотомовому виданні “Кобзаря”, що побачило світ у Львові 1908 р.

Цей видатний проект в історії українського книговидання ХХ ст. детально дослідив М. Возняк, який опублікував листування І. Франка з В. Доманицьким, а також окрему статтю з нагоди двадцятилітнього ювілею появи у світ першого критичного друку спадщини Т. Шевченка⁹.

⁶ Е. С. Шевченкові ідеали і українська дійсність. Львів, 1892.

⁷ Рудницький Л. Іван Франко і німецька література. Мюнхен, 1974. С. 226.

⁸ Фактично в антології опубліковані твори 87 авторів: двічі, під власним прізвищем і під псевдонімом П. Таїсич фігурує Платон Панченко. Оригінал антології репринтним способом з ґрунтовною передмовою М. Ільницького у 2002 р. відтворено у видавництві “Веселка” (Київ). Однак, при виданні порушено принципи факсимільних перевидань. На цю тему наша стаття надрукована в збірнику наукових праць на честь 70-річчя члена-кореспондента НАН України проф. М. М. Ільницького. Див.: Якимович Б. Антологія “Акорди”: Шедевр українського книговидання ХХ ст. // Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 12: Ювілейний збірник на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Ільницького / Упоряд. В. Горинь; відпов. ред. Я. Ісаєвич; НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2004. С. 353–373.

⁹ Возняк М. З приводу двадцятиліття “Кобзаря” в редакції В. Доманицького (його листування з Ів. Франком) // За сто літ: Матеріали з громадського й літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття / Заходом комісії новішої історії України під ред. акад. М. Грушевського. Київ–Харків, 1930. Т. XXXI. Кн. 5. С. 272–304.

Велике значення під час підготовки цього видання мала ґрунтовна стаття В. Доманицького “Критичний розслід над текстом “Кобзаря”, опублікована спочатку в журналі “Киевская старина” в кінці 1906 р., і окремим виданням – у Києві наступного року. Ця праця, за словами І. Франка, “дійсно дала нам стільки нового, інтересного матеріалу й уваг, що ми нарешті, побачили Шевченкові твори в їх правдивому блиску, вникли в робітню великого артиста і зрозуміли ту велику працю, яку він провадив майже рівночасно зі своєю поетичною діяльністю над шліфуванням, вигладжуванням та вдоповнюванням своїх творів”¹⁰. Листування з В. Доманицьким під час редакторської роботи, звірка з текстами Шевченкових автографів, якими той користувався, дали добрі результати. За рівнем текстологічної підготовки львівське видання “Кобзаря” не мало аналогів і значно перевищило в науковому плані всі галицькі збірки творів Т. Шевченка, що вийшли до того часу. І. Франко відкинув як неавтентичні низку творів, які приписували Т. Шевченку. Серед таких творів поезії: “Гарно твоя кобза грає”, “В альбом”, “Полуботко”, “До сестри”, “Слов’янам” та ін. І. Франко вперше ввів до видання поеми “Слепая” та “Тризна”, Шевченкову передмову до ненадрукованого “Кобзаря”, подав два варіанти поеми “Москалева криниця” та “Варнак”. У виданні запроваджено хронологічний принцип подачі творів. І. Франко відмовився від штучного поділу творчості Т. Шевченка за жанрово-родовим принципом, який використовували О. Огоновський та Ю. Романчик.

Від попередніх видань подібного плану підготований І. Франком “Кобзар” відрізнявся нумерацією рядків та акцентуванням багатоскладових слів, що мало значення для правильного читання Шевченкової поезії, особливо в Галичині, де мова українців була засмічена полонізмами та германізмами. На кожній сторінці книжки подавалися різночитання за попередніми публікаціями Шевченкових творів, інформація про першодруки.

Заслуговує на окрему увагу і той факт, що в процесі роботи І. Франко постійно вдосконалював своє видання. Так, у порівнянні з рукописним автографом, що зберігається у фонді Франка відділу рукописів Інституту літератури імені Т. Шевченка НАН України¹¹ додатково введено до першого тому ще дві поезії – “Тяжко-важко в світі жити” та “Н. Маркевичу”, які І. Франко отримав пізніше. Коли перші десять аркушів “Кобзаря” було набрано в друкарні, а В. Доманицький надіслав І. Франкові примірник петербурзького видання з виписками варіантів з копії вже покійного на той час письменника Д. Мордовця, І. Франко вирішив подати цей матеріал у передмові до першого тому. В додатках вперше вміщено низку Шевченкових записів народних пісень. Видання в Петербурзі та Львові під редакціями В. Доманицького та І. Франка – принципово важливі події в історії шевченкознавчої науки.

¹⁰ Франко І. Зібр. творів: У 50 т. Т. 37. Київ, 1982. С. 562–563.

¹¹ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописів, ф. 3, спр. 669.

Петербурзьке та львівське видання творів Т. Шевченка досліджували М. Бернштейн¹², В. Бородін¹³, А. Франко¹⁴ та ін. Незважаючи на значну кількість наукових праць присвячених цій проблематиці, залишилася нез'ясованою низка важливих моментів, пов'язаних із цими виданнями. Наприклад, відомо, що ухвалу про друк творів Т. Шевченка філологічна секція НТШ прийняла 21 грудня 1905 р., а виділ товариства затвердив її 26 червня 1907 р.¹⁵ Між тим, як свідчить запис у “Книзі замовлень Друкарні Наукового Товариства імені Шевченка”, вже 10 червня 1907 р. було розміщено замовлення на друк видання¹⁶. Звертає на себе розміщення замовлення на перший том “Кобзаря” ще до того, як ухвалу про видання книги затвердила ухвала секції на виділі Наукового товариства імені Шевченка. Наклад книжки склав 2000 примірників, а кошти друку – 2.160,5 корон¹⁷.

Хоча І. Франко писав В. Доманицькому 21 серпня 1907 р., що він є на відпочинку в Криворівні і що без його повернення до Львова “дальший друк Шевченка зупиниться”¹⁸, до кінця року друк книги закінчено. Примірник виданого у Львові “Кобзаря” І. Франко надіслав В. Доманицькому ще перед Різдвяними святами 1908 р.¹⁹. Написанню обіцяної передмови і покажчика до другого тому²⁰, очевидно, завадила хвороба І. Франка. Якщо врахувати справедливе твердження В. Бородіна, що Франкова редакція творів Т. Шевченка відмінна від тексту петербурзького “Кобзаря” 1907 і 1908 р., то І. Франко справді дуже швидко справився з такою складною і важкою, на той час справді піонерською працею.

Є ще один, хоч і досить опосередкований, аспект видавничої діяльності найбільшого галицького книговидавця Івана Тиктора, який ґрунтується на Франкових видавничих засадах²¹. Йдеться про реалізацію уже в Канаді одного з чотирьох найзначніших видавничих проєктів І. Тиктора, а саме: “Кобзаря” в упорядкуванні й з коментарем Василя Сімовича. Видання, по суті, стало відтворенням книжки, яка була підготовлена в 1921 р. в Українському видавництві в Катеринославі й надрукована заходами Євгена Вирового у Ляйпцігу.

¹² *Бернштейн М.Д.* Франко і Шевченко: Спостереження над Шевченковою спадщиною І. Я. Франка. Київ, 1984.

¹³ *Бородін В.* Видання літературних творів Т. Шевченка // Шевченківський словник: У 2 т. Київ, 1976. Т. 1. С. 116–117.

¹⁴ *Франко А.* Іван Франко – редактор видавничої серії Наукового товариства ім. Шевченка “Українсько-руська бібліотека” // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Львів, 1998. С. 578–585.

¹⁵ *Франко І.* Зібр. творів: У 50 т. Т. 37. С. 563.

¹⁶ Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 309, оп. 1, од. зб. 609, арк. 360 зв.–361

¹⁷ Там само.

¹⁸ *Франко І.* Зібр. творів: У 50 т. Т. 50. Київ, 1986. С. 326.

¹⁹ Там само. С. 349.

²⁰ Там само. Т. 37. С. 565.

²¹ *Якимович Б.* Іван Тиктор – видавець і громадський діяч // Видання Івана Тиктора та концерну “Українська преса”: Бібліографічний покажчик (1923–1977) / Укладач В. Г. Денисюк. Львів, 2000. С. 5–26.

Саме на засадах Доманицького–Франка, які пізніше розвинув Б. Лепкий, В. Сімович підготував чи не найоригінальніше видання “Кобзаря”, яке мало стати “придатним” для якнайширшого кола читачів²². Цьому сприяли насамперед унікальні коментарі, які для зручності користування були винесені посторінково. Саме це видання надрукував І. Тиктор в еміграції у Вінніпезі – столиці канадської провінції Манітоба з нагоди 100-річчя від дня смерті Шевченка в 1961 р., і саме воно, повторене кілька разів, залишається основною книжкою, з якої вивчають українці Т. Шевченка в усій західній діаспорі. На жаль, “Кобзар” з коментарями В. Сімовича лише один раз перевидався в Україні. Це було зроблено 1998 р. у Рівному, заходами Рівненського обласного об’єднання Товариства “Просвіта” імені Т. Г. Шевченка та Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України²³.

Підсумовуючи викладене, робимо висновок, що І. Франко належить до літературознавців, які глибоко осмислювали творчість Т. Шевченка, високо цінили його внесок у світову літературу, долучилися до популяризації творчості Кобзаря.

TARAS SHEVCHENKO’S HERITAGE IN IVAN FRANKO’S PUBLISHING PROGRAMMES

Bohdan JAKYMOWYCH

Ivan Franko National University of L’viv,
The Department of Local History

On the basis of bibliological and original sources the author analyses aspects of the publishing base and practical activities of I. Franko in T. Shevchenko’s heritage and the T. Shevchenko glorious works, such as the «Maria» poem (the Geneva edition) which was widely spread among workers (1882). Series of works published in the «Literary and scientific Library» edition (1889–1897) and in other editions up to the complete «Kobzar» (Lviv 1908) have been investigated; the significance of the Shevchenko works study has been stressed on.

Key words: Ivan Franko, Taras Shevchenko, Ukraine, books, publishing.

Стаття надійшла до редколегії 20.01.2008 р.
Прийнята до друку 16.04.2008 р.

²² Сімович В. [Передмова] // Шевченко Т. Кобзар. Катеринослав, 1921. С. X.

²³ Це репринтне видання було відтворенням 2-го виправленого і поширеного видання, яке видав І. Тиктор у Вінніпезі 1960 р. Видання надруковано наприкінці 1998 р. накладом 7 тис. примірників з післямовою М. Жулинського.